

ЕГИПЋАНИ У УГУШИВАЊУ БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКОГ УСТАНКА

Босанско-херцеговачки устанак 1875. године представља изузетно значајан догађај у историји југословенских земаља, па и шире. Као последица тога дошли су Санстефански мир и Берлински конгрес 1878. године. Од Берлинског конгреса настаје нови период у историји југословенских народа. Србија и Црна Гора су и формално стекле независност; Босна и Херцеговина и део Новопазарског санџака су окупирани од стране Аустро-Угарске. Већи део Новопазарског санџака, Косово и Македонија су и даље остали у границама Османског царства. Новопазарски санџак је тако, од Берлинског конгреса па до првог балканског рата 1912. године, био посљедњи клин Турске у овом делу Европе.

Босанско-херцеговачки устанак је избио почетком јула 1875. године у столачко-невесињском крају, а августа те године проширио се на Босну. Свог одјека имао је и у Бугарској, где је такође букнуо устанак.

Устанак је имао свог одјека и своја упоришта и у Новопазарском санџаку, а Новопазарски санџак је тада био у оквиру Босанског вилајета (пашалука); један од седам санџака који су чинили тај вилајет — (пашалук). Вођа устаника у Новопазарском санџаку био је поп Жарко, архимандрит манастира Бања (Прибој). Неколико дана по избијању херцеговачког устанка, он је упутио позив на оружје, следеће садржине:

„Нека знају сви народи и нека чује цијели свијет да је српски народ створен да живи у слободи. Браћо, давно се био бој на Косову пољу, али отада народ непрестано подноси неправду, пљачку и злостављања покварених Османлија. Свака стопа земље натољена је крвљу и сузама наших предака. Турци и даље газе вјеру, слободу, част и имовину потомака Немањића, на срамоту читавог народа. Куцнуо је час освете. Вријеме је да престанемо бити турска раја. Наша браћа с обале Неретве потоцима про-

лијевају турску крв, јуначка Босна дави оне који су се хранили њеном крвљу“¹

У време босанско-херцеговачког устанка, па и касније, Новопазарски санџак је имао изузетан стратегијски значај. Он је био готово једина веза између Србије и Црне Горе. У плановима Аустро-Угарске о породору на исток, једини коридор којим се могло ићи према истоку. За Турску је Новопазарски санџак био стратегијски кључ, јер је повезивао покрајине Румелију и Босну. Отуда и велики интерес Турске да обезбеди Новопазарски санџак од устаника, с друге стране — интерес санџачких хришћана да се придруже устаницима и да тако дођу до слободе.

Граница Србије према Новопазарском санџаку, у време босанско-херцеговачког устанка, била је на Јавору и Голији изнад Сјенице. У то време Србија је посебну пажњу посвећивала том граничном крају, дакле, југу — према Јавору и Сјеници, јер јој је то било значајно ради безбедности са те стране, а и ради каснијих планова које је имала према Новопазарском санџаку. Управо у једном телеграму упућеном из Србије стоји: „Освојимо ли Нови Пазар полак смо свршили, а освојимо ли Ниш или Видин, све смо постигли“²

Због значаја Новопазарског санџака за Србију, у време босанско-херцеговачког устанка и после њега, Србија је настојала да одржи са Црном Гором што присније везе, па је, поред осталог, на седници Министарског савета Србије, 17. октобра 1875. године, донета следећа одлука:

„Пошто је нужно, да је Србија потпуно споразумна са Црном Гором у предстојећој радњи, то је на предлог министра иностраних дела решено: да се државни саветник г. Филип Христић пошаље на Цетиње те да се предходно поверљиво са црногорским кнезом споразуме о основи за заједничку радњу, за савезни уговор и војену конвенцију, која се има формално закључити између Србије и Црне Горе...“³

Са своје стране Турска је чинила посебне напоре да се немирно стање у Босни и Херцеговини стиша и да се устанци угуше. Због тога је вршена концентрација војних снага и усмеравања према Босни и Херцеговини, за Турску тада најзначајнијем подручју, јер се назирало какве негативне последице по Турску могу имати догађаји у Босни и Херцеговини, па је требало устанак угушити без двоумљења. Да би босанско-херцеговачки устанак био угушен послана су војна појачања са истока, поред осталог и из Египта. Те војне јединице, које су дошле са истока

¹ Шарли Иријарт, *Босна и Херцеговина Путопис из времена устанка 1875—1876. године*, Сарајево 1981, стр. 146.

² Милорад Екмецић, *Устанак у Босни*, Београд 1973, стр. 218 и 232.

³ Државни архив НР Србије — Грађа, књ. II Записници са седница Министарског савета Србије 1862—1898. Приредио др Никола П. Шкерковић, Београд 1952, стр. 142.

као војно појачање, сматрају се елитним турским војним снагама.

О египатским војним јединицама које су дошле да помогну у угушивању босанско-херцеговачког устанка 1875. године, а које су у том циљу деловале на тлу Новопазарског санџака, поседујемо нешто података, углавном телеграмских садржаја, који се чувају у Националном архиву у Каиру.⁴

Из извода инвентара докумената Националног архива у Каиру која се односе на Балкан у XIX веку, сазнајемо да је у другој половини 1875. године постављен за команданта египатских војних снага на Јавору (Новопазарски санџак) вицегувернер Египта Рашид Хусни паша. Он се на тој дужности први пут помиње 17. октобра 1875. године, када му је упућен телеграм од Хасан Хусни-беја, команданта египатске колоније.⁵ У телеграму или неком другом приступачном документу се не прецизира када је Рашид Хусни паша именован за команданта египатске војске на Јавору, али се да закључити да то није било много пре наведеног датума, дакле, пре 17. октобра 1875. године. Значајно је то што је више телеграма упућено овом команданту египатске војске, на Јавор, а то значи да је у том значајном, стратегијски врло важном крају, та војска била сконцентрисана. Јавор, део Старог Влаха, био је гранични крај између слободне Србије и Новопазарског санџака, најближа веза Србије са Црном Гором и Херцеговином. То је једина и сигурна веза Србије са устаницима попа Жарка у Санџаку, који је држао пределе око Прибоја, и са устаницима бабинске буне у пријеполском крају. Србија је своје бројне снаге била сконцентрисала ка и на Јавору и ту ће се водити јаворски рат. Према томе, није случајно што су баш ту упућене египатске снаге, јер је то чворно место требало чувати. Такође се не прецизира место или насеље на Јавору где је та војска стационирана, а Јавор је доста велики географски појам, уз то планина са суровом климом и у оно време без већих насеља. Каснији телеграми су упућивани команданту на Сјеницу, што значи да је седиште египатске команде било у Сјеници, која је од Јавора удаљена двадесетак километара.

Рашид Хусни паша, бивши египатски вицегувернер, послат је у Новопазарски санџак, односно Босански пашалук, као командант египатских снага, да помогне угушивање босанско-херцеговачког устанка. Међутим, поред те војске и других турских елитних јединица, било је и друге, по саставу разноврсне војске, етнички шаролике, са разних географских простора. То се зна из путописа, али се може назрети и из једног шифрованог телегра-

⁴ Centr international d'information sur les sources de l'histoire Balkanique et mediterraneenne »CIBAL« Inventaire des documents des archives nationales du Cairo, concrenent Balkanes (XIX s), Софија 1982.

⁵ Исто што и под бр. 4: Документ № 2864 (У даљем: Док. . .)

ма који је упућен 28. октобра 1875. године генералу Али-паши, команданту трупа у Новом Пазару и Рашид Хусни-паши, команданту египатске војске на Јавору.⁶ Дан касније новопазарском команданту Мехмед Али-паши стигао је телеграм са обавештењем о размештању Египћана и обезбеђењу хране и смештаја за њих.⁷

Као трећи командант неких посебних турских јединица које су биле смештене на тлу Новопазарског санџака, а чије је седиште било у Сјеници, помиње се извесни Касим паша.⁸

С обзиром на овакав значај Новопазарског санџака, посебно оног дела Старог Влаха који је припадао Новопазарском санџаку, у време босанско-херцеговачког устанка 1875. године и касније, нормално је што су ту биле сконцентрисане велике турске војне снаге, разноврсне по свом саставу, међу којима је ето било и Египћана, и по свему судећи не мало.

О разноврсности турске војске која је учествовала у угушивању босанско-херцеговачког устанка постоје подаци. То је била редовна турска војска — низами, састављена од разних народа. Војска је била активна и од 1869. године војни рок је трајао двадесет година од тога су четири године ефективне службе. Резерву првог сазива чини — ИХТИЈАТ, а другог сазива — РЕДИФА. У критичним ситуацијама, а критичне године по Турску биле су године босанско-херцеговачког устанка, прикупљан је тзв. БАШИБОЗУК — наоружане групе састављене од демобилисаних војника које су се одметале у пљачку. Касније погрдан назив за турску регуларну војску у нашим крајевима.⁹

Како су изгледали башибозуци у време босанско-херцеговачког устанка говори и овај опис:

„... Нема ништа чудније од њихових типова; колико људи, толико раса и различитих ношњи. Они иду насумице, не бринући се ни за поредак, ни за дисциплину, час на челу, час на зачељу, силазе с пута и прате ријеку, нестају по читаве сате и враћају се у незадрживом трку на само чело колоне.

Њихова се одјећа не да описати, јер сваки од њих, обавезан да се сам опреми, носи ношњу краја у којем се родио и кинђури се по свом нахођењу, према властитом укусу, карактеру и моди. Резултат тога је најчуднији скуп: чини ми се да у овом одреду гледам узорке свих помоћних нерегуларних јединица...“⁹

Хронолошко праћење телеграма о египатској војсци на Јавору говори да су смештај и исхрана те војске били велики проблем. Тај проблем се наводи у телеграму од 1. новембра 1875. го-

⁶ Док. без броја.

⁷ Док. без броја 29. октобар 1875.

⁸ Док. №. 3038.

⁹ Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево 1979, стр. 123.

⁹ Шарл Иријарт, нав. дело, стр. 74.

египатске војне снаге које су дошле да помогну угушивање босанско-херцеговачког устанка чиниле активну војску, у саставу Трећег армијског турског корпуса, који је у целини био лоциран на Балкану, у годинама босанско-херцеговачког устанка. На територији садашње Бугарске био је тада лоциран Други турски армијски корпус. Турци су поред та два имали још пет армијских корпуса лоцираних у Азији, Африци и у Цариграду са околином. Војску су у Турској служили само припадници муслиманске вере. Хришћани је нису служили, али су давали специјални порез за то који се звао бедел. Путем бедела или закупуљивањем замене, иако незванично, ослобађали су се војске и муслимански богаташи.¹⁷

У самој Босни било је, у време босанско-херцеговачког устанка, лоцирано око 16.000 турских војника. Њима је командовао генерални гувернер Босне Дервиш паша, командант Трећег армијског корпуса, који се, када је избио устанак, налазио у Монастиру (Битољ).¹⁸

Све те снаге нису биле довољне, или су ради веће сигурности послата још нова појачања, преко Клека и Солуна, како то стоји у телеграму од 12. новембра 1875. године. То су били нови елитни батаљони под командом Шефкет-паше. Шарл Иријарт пише да се тада у Босни налазила бројна турска војска: тридесет и један пешадијски батаљон низама и редифе и четири ескадрона.¹⁹

Није се египатска војска дуго задржала на Јавору, односно у Новопазарском санцаку. Њој је ту било изузетно отежано снабдевање, а највероватније да јој је главни непријатељ била сурова зима, коју војници из далеког и топлог Египта нису могли да поднесу. Уз то, и политичке прилике, иако привидно, нешто су биле по Турску повољније. Већ 10. новембра пристижу наређења да се египатска војска повлачи са Јавора и да преко Новог Пазара, Митровице, Приштине иде према Скопљу. То је прихваћено са одушевљењем код Египћана, о чему сведочи садржај једног телеграма у коме пише: „Током пута расположење је било добро“.²⁰ У једном телеграму стоји да је према Скопљу упућен батаљон египатске војске.²¹

Повлачење египатске војске из Новопазарског санцака према Скопљу и Солуну може се пратити према кретању њеног команданта Рашид Хусни-паше. Први телеграми су му упућени на Јавор, што значи да је био на војним положајима. Потом му је седиште било у Сјеници. У Новом Пазару га је затекао телеграм

¹⁷ О томе како је вршена мобилизација турске војске у Санцаку у време кримског рата, одређеније средином XIX века, написао је Ђамил Сијарић роман „Царска војска“.

¹⁸ Шарл Иријарт, 130, 133.

¹⁹ Шарл Иријарт, 139.

²⁰ Док. № 1448 и 3246.

²¹ Док. № 3271.

упућен 11. новембра 1875. године од Нусрет-паше, у коме га обавештава да ће војска стићи возом у Скопље и Солун.²² Седиште команданта египатске војске је из Новог Пазара премештено у Митровицу и ту му је уручен телеграм којим Мехмед Али паша тражи образложење и имена официра којима припада одликовање, „које су заслужили својом храброшћу у протеклим ратовима“.²³

Док је био у Митровици (сада Титова Митровица), командант египатске војске Рашид Хусни паша добио је више телеграма којима је обавештавао о кретању његове војске од Санџака према Скопљу, о војним залихама и оружју и начину њиховог транспорта који је пратио повлачење војске. Тако му је његов командант артиљерије, који се налазио у Новом Пазару, јавио „о моменталном арсеналу муниције у Сјеници и Таслици. (Пљевља)“.²⁴ Већ сутрадан, значи 14. новембра 1875. године, стигло је обавештење да је упућено у Нови Пазар, вероватно из горњег арсенала, 177 сандука муниције.²⁵ Затим следе телеграми о новим пошиљкама муниције и топова и „да ће сутра послати топове који су пристигли из Таслице“, те да су у Нови Пазар послата 33 официра и још две особе.²⁶

Командант египатске војске се из Митровице нашао у Скопљу па затим у Солуну, где се нешто дуже задржао, за разлику од наведених места где се доста кратко задржавао, управо онолико колико му је то налагала дата ситуација. Тако га у Солуну налазимо већ 19. новембра 1875. године, када му је уручен телеграм од Мехмед Садик-паше који га обавештава о приспећу муниције из Сјенице у Митровицу. Тога дана у Солун је пристигла група од 22 Енглеза, па је египатски командант замољен да их прими, вероватно на неке разговоре. Уследили су други телеграми. У једном се тражи материјално обезбеђење војске у Зајечару и Ариљу (?), а у другом је реч о потребама зимске одеће и обуће за војску.²⁷

Кретање египатске војске из Новопазарског санџака, где је боравила са задатком да помогне угушивање босанско-херцеговачког устанка, било је усмерено према Скопљу и Солуну. Њен командант Рашид Хусни паша, како смо навели, био је у Солуну, новом седишту, средином новембра 1875. године. Повлачење те војске није ишло брзо, напротив — доста се она лагано и на први поглед мање приметно повлачила. Нека важна места су чак поја-

²² Док. № 8308.

²³ Док. № 8400 од 13. новембра 1875.

²⁴ Док. №. 1351.

²⁵ Док. №. 8429.

²⁶ Док. №. 8401, 1548, 8464, 18.XI 1875.

²⁷ Док. №. 8571, 9305, 1733, 29. новембра 1875.

чавана доласком нових војних снага из Египта. Тако је 30. новембра 1875. године египатски командант Ибрахим Халил јавио генералу Рашид Хусни-паши, команданту египатских снага у Солуну, да му је послао 626 сандука муниције, 165 шатора, 4 сандука медикамената, 2 топа и 75 војника који су излечени. Све је то, пише у телеграму, упућено у Митровицу.²⁸ Садржај телеграма који је упућен команданту у Солун, истог дана када му је приспео и телеграм из Египта, говори о тешкоћама транспорта муниције и опреме и војске која се повлачила од Сјенице²⁹ према Новом Пазару и Митровици.

Почев од друге половине новембра 1875. Солун је постао центар где се сабирала египатска војска која се повлачила из Новопазарског санџака. Ту су јој долазила и нова појачања са истока и одатле су вршене припреме за нове акције. Тако је Сами паша, командант Митровице, послао 5. децембра 1875. године у Солун 103 војника и официра и 500 сандука муниције.³⁰

Познато је да је у години босанско-херцеговачког устанка избио устанак против Турака и у Бугарској и тај устанак је у крви угушен. Према томе, и у том правцу су била усмерена нова турска војна појачања. Следећи садржај телеграма може се доћи до закључка да је тамо, у правцу Бугарске, отишла и египатска војска из Солуна, она иста која је била на Јавору или шире — у Новопазарском санџаку. Тамо је из Солуна отишао и Решид Хусни паша и за ново седиште изабрао Варну, у којој је дочекао Нову 1876. године, јер му је дан пре, значи 31.XII 1875. године, приспео телеграм адресиран на Варну.³¹ Остали телеграми, а њих је двадесетак, односе се на боравак египатске војске у Бугарској. Међу тим телеграмским садржајима има врло интересантних, као што је онај који говори о отварању цивилне болнице у Варни за хиљаду особа.³²

Египатске војне снаге повукле су се из Новопазарског санџака, али су ту остале друге турске војне снаге, јер Новопазарски санџак није губио у свом стратешком значају. У њему је граница на Јавору била посебно интересантна и ту ће се водити јаворски рат 1876. године. Кнежевина Србија је и даље посебну пажњу посвећивала овом подручју, преко кога су крстариле турске војне снаге које су јој могле нанети неприлике. У том циљу је непрекидно радила на сарадњи са Црном Гором, о чему говори и овај документ:

²⁸ Док. №. 8864.

²⁹ Док. №. 1875 и 8872.

³⁰ Док. №. 3645.

³¹ Док. №. 1209 31.XII 1875.

³² Док. №. 5147 1. јануар 1876.

„Пошто се дознало да Турска намерава Муктар-пашину војску из Ерцеговине, остављајући усамљене гарнизоне, кренути преко Старе Србије или преко Босне на српску границу и пошто је о томе јављено црногорској влади да не би пустила Муктар-пашину војску но да је гони, и пошто је Црна Гора одговорила да ће тако учинити, ако смо сагласни да може у том случају прећи линију командовања уговором означену — узима се на знање Књажев одговор који Влада усваја као тумачење уговора и који ће се саопштити Црној Гори: да линија командовања не спречава гоњење непријатеља“.³³

Но, сва даља збивања, иако интересантна, па и судбоносна по Новопазарски саџак, везана су за догађаје после повлачења египатске војске.

Ејун Мушовић

³³ Записници Министарског савета Србије... , стр. 200, док. 496.